

הרב פרופ' נריה גוטל

האם היה מותר לנשיא המדינה להעניק מזוזה למלך בחריין?

הקדמה

במהלך ביקורו של נשיא מדינת ישראל מר יצחק הרצוג הי"ו במדינת בחריין (כסלו תשפ"ג), העניק הנשיא מזוזה מיוחדת ומהודרת למלך חמד בן עיסא אל ח'ליפה. כך תואר הדבר בכלי תקשורת:¹

בפתח פגישתם של השניים העניק נשיא המדינה מתנה מיוחדת למלך בחריין - מזוזה² העשויה מכסף. המזוזה עוצבה בהשראת כתרים של ספרי תורה ומסמלת את הכתרת ה' כמלך. נהוג להעניק מזוזה בכדי לבטא ברכה ורצון לשמור על שלומם של מקבליה.

היו שהכתירו את המעשה כ'קידוש השם'³, ולעומתם היו שביקרוהו קשות.⁴ ההיבט הדיפלומטי אינו מענייננו, ואולם ההיבט ההלכתי אכן מציב שאלה: האם מחווה זו הייתה מותרת, ולכתחילה? בהינתן שהמזוזה לא נדרשה מצד המלך אלא הייתה זו יוזמת הנשיא, הרי שאם נתינה כזו אינה לכתחילאית, ודאי שהיה ניתן להעניק תשורה אחרת. לכן יש לברר לא רק אם הדבר מותר בדיעבד, אלא אם נכון וראוי היה לעשותו לכתחילה. ככלל - וכפי שיבואר להלן - מצאנו הסתייגויות הלכתיות מהענקת מזוזה לגוי, וזאת בשל ארבעה נימוקים עיקריים: (1) חשש מביזוי המזוזה; (2) הפחתה ב'איכות' המצווה, שכעת אינה קבועה בפתח בית יהודי שמצווה בה אלא בפתח בית נוכרי שאינו מצווה בה; (3) קביעת מזוזה בפתח ביתו של נוכרי עלולה לזהותו כיהודי, על כל המשתמע מכך; (4) חשש שמסירתה למי שאינו מצווה בה, משמעה התייחסות למזוזה כאל קמיע.⁵

השאלות שעולות הן שבע: (1) האם מותר לתת מזוזה לגוי; (2) אם הדבר אסור, מה תוקף האיסור: דאורייתא, דרבנן, או שאין זו אלא חומרא; (3) האם יש הבדל בין היענות

1. מ' פריד, ערוץ 2000, 4 בדצמבר '22 - <https://www.tv2000.co.il/article/30496>.

2. למען הסר ספק: הוענקה מזוזה, לא רק בית מזוזה.

3. במקור, שם: 'קידוש ה', ונכון לתקן: 'השם'.

4. תגובות, שם.

5. ראה רמב"ם, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פ"ה ה"ד: 'מנהג פשוט שכותבים על המזוזה מבחוץ כנגד הריח שבין פרשה לפרשה שדי ואין בזה הפסד לפי שהוא מבחוץ, אבל אלו שכותבין מבפנים שמות המלאכים או שמות קדושים או פסוק או חותמות הרי הן בכלל מי שאין להם חלק לעולם הבא, שאלו הטפשים לא די להם שבטלו המצוה אלא שעשו מצוה גדולה שהיא יחוד השם של הקדוש ברוך הוא ואהבתו'; כעין זה ראה רא"ש, הלכות קטנות, הל' מזוזה, ס"י יח: 'נהגו לכתוב שדי מבחוץ על המזוזה... וכן נהגו לכתוב באשכנז ובצרפת... שם של "ד"... אבל בפנים אין להוסיף מאומה ולא לעשות חותמות, לפי שנראה כאילו מכיין לעשות לו קמיע לשמירה. אלא יעשה המצוה כתיקונה לקיים מאמר הבורא יתברך והוא ישמרנו וצלנו על יד ימינו'.

לבקשת דרישת הגוי ובין יוזמת מסירה מצידו של היהודי; (4) האם להתיר 'משום איבה', ואם כן - באיזו 'איבה' יש להתחשב; (5) האם יש הבדל בין מסירה לנוצרי ובין מסירה למוסלמי; (6) האם ניתן, ונכון, למסור לגוי מזוזה פסולה; (7) האם יש הבדל בין מסירה לאזרח מן השורה ובין מסירה למלך. להלן ניתן דעתנו - בקצרה - לשאלות אלה.

א. הלכת הרמ"א ומקורה במהרי"ל

כך כתב הרמ"א (יו"ד סי' רצא סעי' ב):⁶

עובד כוכבים שבקש שיתנו לו מזוזה, ורוצה לקובעה בפתחו, אסור ליתנו לו (כך השיב מהרי"ל). ונראה לי דמ"מ במקום דאיכא למיחש משום איבה, ושירע משום זה לישראל, שרי.

מכאן שמחד גיסא הרמ"א קיבל את העיקרון שבדברי מהרי"ל - לאסור, ומאידך גיסא הוא צמצם את האיסור כאשר מתקיים חשש 'איבה וירע לישראל',⁷ שאז הנתניה מותרת.⁸ כאמור, מקורו של הרמ"א במהרי"ל, אשר כנראה ראה בהכרעתו חשיבות גדולה ולכן שב לנושא כמה וכמה פעמים.⁹ בשו"ת מהרי"ל (החדשות סי' קכג [א]) מסופר:

אמר לי מהר"י סג"ל דשאיירי הח"ר זלמן זאלצפורקב ז"ל שאל ממנו הוראה אם רשאי למסור מזוזה לגוי, כי ההגמון שלו ביקשו מאד למסור לו אחת ואמר לקבוע אותה במבצר שלו, ואמר להיטב לו בשביל כך כל ימיו. והיה מתיירא אם לא ימסור לו ח"ו תצא לו חורבה מהמושל. ואמר מהר"י סג"ל שהסביר לו כמ' ראיות שאסור למסור מזוזה לגוי, והיה מצטער על שהציר היה נחוץ לדרכו ולא היה לו פנאי להניחני אות' להעתיק אלי התשובה.¹⁰

כך בקצרה, משום 'שהציר היה נחוץ לדרכו', אך מהרי"ל לא הסתפק בכך ושב לסוגיה וביארה כהלכה [שם, ב]:

אהובי הר' זלמן ש', טעמא דידי דאסר למכור מזוזה לגוי דאמרי חכמים דקונין מהן ספרים תפילין ומזוזות עד כדי דמיהן כדי שיצא מידם ואי לאו דלא ליגבן ולייתי היו קונין מהן ואפי' יותר על כדי דמיהן [כי] היכי דלא ליזלזלו בהן, כ"ש דאין מוסרין להן לכתחילה. ואי משום דקאמר שרוצה לשומרה בטרה, היינו כל

6. ראה גם דר"מ יו"ד סי' רצא; דרישה יו"ד שם; לבוש יו"ד שם; ברכי יוסף יו"ד שם; ערוה"ש יו"ד שם.
7. ראה אגרות משה, יו"ד ח"א סי' קפד, שדן בשאלה אם 'איבה וירע לישראל' הוא תיאור לשני מצבים שונים או למצב אחד, כן דן בהגדרת איבה, וציין נפ"מ בין שני הביאורים.
8. היתר 'משום איבה', ראה גם בשו"ת באר שבע, סי' לו; ובשו"ת חלקת יעקב, יו"ד סי' קנח.
9. לא למותר לציין שהצנזורה דאגה להשמטת הדברים. ראה הערה א' בשו"ת מהרי"ל החדשות, שם: 'קטע זה חסר מספר מהרי"ל דפוס ווארשא, ונמצא בכ"י דף שע"ה וגם בדפוס לבוב, שנת [אלף שמונה מאות ששים], בשינוי קצת... כנראה הושמט ע"י הצנזורה'.
10. ראה גם ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות מזוזה, אות ד: 'אמר לי מהר"י סג"ל דשאיירי הח"ר זלמן זאלצפורק ז"ל שאל מאתו אם רשאי למסור מזוזה לגוי, כי ההגמון מעירו בקשו למסור לו אחת ורוצה לקבוע אותה על מזוזת המבצר שלו, ואמר להיטב לו ולגמול לו חסד על זה כל ימיו, והיה מתיירא שאם מחזיר פניו ריקם יארע לו תקלה ח"ו. והשיב לו בתשובה מכמה ראיות שאסור למסור להם, והיה מצטער על שהשליח היה נחוץ לדרכו שלא הספיק להניחני להעתיק את התשובה מקודם'.

זמן שאינו נזוק, אבל אם יראה שאינו ניצול כ"ש שמבעט ומתחרט כמו מצות סוכה לעתידו וכמו חסד לאומים חטאת דפ"ק דב"ב ואתי לזלזולי טפי מגוי אחר, והקב"ה מנסה אומות העולם שלא כדרך טאני' ויבעט ויזלזל במזוזה ובמ' שציוה עליה ונתחלל ש"ש ח"ו יותר ממה שנתקדש על ידו. ועוד התינה בחייו אבל כשמת וזרעו אחריו מה תהא עליה כשיבא ברשותו. ואיהו גופיה שום גלח יזכרהו ויחרפהו על ככה ובודאי שתבא לאבוד וזלזול. ועוד יש לדמותו לההיא דמנחות דאין מזכירי' טלית מצויצת לגוי, וחד טעמא מפני הסכנה שמא יתלוה ישראל עמו בדרך דסבור שהוא יהודי, ה"נ בנדון זה שמא יתלוה או יתאכסן אצלו ע"י המזוזה או ימצאנו בשום בית. ואפי' במבצר זה איכא למימר יהודי דר בו ותקנו וסבור שאחד מעבדי השר יודי¹¹ הוא ויתלוה עמו. ואידך טעמא דחשדי נמי שייך הכא. הלכך מכל צד נ"ל דאסור, אלא שיש לדחות הגוי במילתא דחיותא ולא קטי לי, דלדין קדישא טובא ולדידהו לא מהני כלל, כמו תבלין דשבת דלא מהני למאן דלא מנטר לשבתי, ובשביל שאנו נזכרים על זה יחוד הי"ת ועול מלכות שמים ועול מצות בכניסה וביציאה, אותו זכות מצילנו ושמרנו ולדידהו אדרבה הוה להו למזכרת עון שהם עושים הפכו כפי אמנתנו. ומבצר של האחד שניצול, מקרה היה. וקבלה בידינו שלא יבא שום שגאה ליודי¹² שמחזיק אמנתו ואינו נוטה ממנה כלל נגד השרים, וכן ימצא בעיניהן על כך ומחזיקים אותנו כאמתיים ונמנעים מלהסי' עוד, לבד מהני מילי שהיתירו רבו' משום קרוב למלכות שצורך הוא למי שמשדל עמהן, ושלום, יעקב הלוי.

ועוד שב מהרי"ל והוסיף [שם, ג]:

עוד גם זה משמו מענין המזוזה: ליתן מזוזה לגוי לשמור ביתו, ע"ד נוטה דאסור הוא. ולא מטעמא דידך שכתב הרמב"ם דהרי זה מדרכי מינות... כוונת הרמב"ם ז"ל כדפי' מי שאינו מכין אלא לשמירה... אלא נ"ל הא דאסור למוסרו לגוי טעמא דידי הואיל ואמרו רז"ל דקונין מהם ספרים תפילין ומזוזות עד כדי דמיהן כדי להוציא מידם... כ"ש שאין למוסרו להם לכתחילה לשומרו, ואי משום דקאמר שרוצה לשמרו בטהרה היינו [כל] זמן שאינו ניזוק אבל אם יראה שאינו ניצול כ"ש שמבעט ומתחרט עיין לעיל כי כבר כתוב בראש העמוד.

כלומר, אע"פ שהשואל מתאר מצב שבו ההגמון לא רק עשוי להיטיב איתו אם ימסור לו מזוזה אלא גם עלול להמיט עליו 'חורבה' אם לא ימסור, בכל זאת מהרי"ל נועל כל פתח למסירה: 'אסור למסור מזוזה לגוי'. למהרי"ל שתי ראיות ושני נימוקים. ראיות: תחילה הוא מפנה למסכת גטין, שם נאמר במשנה (פ"ד מ"ו) שאין לרכוש מהגויים 'ספרים תפילין ומזוזות... יותר על כדי דמיהן, מפני תקון העולם', ובגמרא (גיטין מה ע"ב) ביארו ששיעור 'כדי דמיהן' הוא 'כדי טרפעיק - איסתירא [רש"י: חצי דינר]'. מהרי"ל הסיק אפוא שאם ישנה חובה לפדות מזוזות שכבר נמצאות בידיהם, הרי פשוט וברור שאסור למוסרן לידיהם. עוד מפנה מהרי"ל לסוגיית מנחות (מג ע"א), שממנה עולה שאין לתת בידי של

11. כך במקור.

12. כך במקור.

גוי חפצים שמצביעים על היות אדם יהודי, שכן דבר זה עלול להטעות יהודים שיהיו כרוכים אחרי המקבל, הגם שמדובר בגוי.

כד אתינן להכי נציין שלסוגיות אלה ניתן לצרף גם את שנאמר בבבא מציעא (קב ע"א):
תנו רבנן, המשכיר בית לחבירו, על השוכר לעשות לו מזוזה, וכשהוא יוצא לא
יטלנה בידו ויוצא; ומנכרי נוטלה בידו ויוצא.

וביאר ה"ר יהונתן (בשיטמ"ק, שם) שני טעמים לנטילתה:

שמה יטלנה הגוי וינהוג בה מנהג בזיון; אי נמי שמא האורח שיראה שם מזוזה יכנס
שם, שיהיה סבור שישראל דר שם ויהרגוהו או יעלילו עליו עלילות.

והרי גם כאן קיים אותו קל וחומר: אם חייבים לנוטלה אחר שכבר קבעה, פשוט וברור
שאינן למוסרה מלכתחילה. אשר לנימוקים - לדידו של מהרי"ל, אלה מסתכמים בשניים:
(1) חשש לזלזולו של הגוי במזוזה, אם מצד המקבל - עכשיו או בעתיד - ואם מצד
צאצאיו, וחילול השם; (2) סיכון יהודים, שעלולים לחשוב שהלה יהודי. לעומת זאת,
מהרי"ל מדגיש שאינו רואה מקום לחוש - במקרה כזה - לביקורת הרמב"ם והרא"ש כלפי
אותם שמתייחסים למזוזה כאל קמיע, לפי שביקורת כזו אינה מוטחת אלא במי שמחויב
במצווה, לא כן ביחס לגוי, שכלל אינו מצווה בה.¹³ גם ר"ח ן' עטר (ראשון לציון, יו"ד סי'
רצא) סבר כמהרי"ל, שאין למסור מזוזה לנוכרי, וזאת אפילו במקום איבה. נימוקו הוא
שאפילו 'איבה' אינה יכולה להתיר זלזול 'בכבודו יתברך':

הגה - ועכו"ם שבקש וכו' אסור, נ"ל הטעם משום דמזוזה היא שמירה לבית
שהקב"ה יושב ומשמר אותנו מבחוסן, לכן אין לזלזל ח"ו בכבודו ית' שיעשה כן לגוי
ע"א, ואסור הגם דאיכא משום איבה, ולזה תמצא במציאות שאסר מהרי"ל היה
אותו הגוי שר וגדול ונשבע להרע אם לא יתנו לו, ואפ"ה דוקא לא התירו משום
איבה אלא דבר הנוגע לאדם בגופו ובממונו, אבל הנוגע בכבודו ית' במקומו מונח
לכבדו בכל אופן שיהיה, ודלא כרמ"א שכתב דשרי.¹⁴

ב. מעשה ארטבון ורבנו הקדוש

עם זאת אין לכחד שכלל הראיות אינן אלא דיוקיסוגיות, בעוד שלא מצינו ולו גם סוגיה
תלמודית אחת אשר מפורשות ביטאה וקבעה איסור כזה. לא זו אף זו, עובדה היא שבכל
ימות עולם, מקדמת דנא ועד למהרי"ל, ושוב ממנו ועד לרמ"א, מאות רבות מאוד בשנים
אף לא אחד מהתנאים ומהאמוראים, מהסבוראים והגאונים והראשונים, ואף גם הפוסקים

13. ראה עלי תמר, שם: 'צ"ל שמ"ש הראשונים, הוא דווקא בישראל שקובע מזוזה לשם שמירה אסור,
שהרי מצות התורה אינה קמיע של שמירה לגוף אלא מצות ה' ליחוד שמו יתברך אהבתו ויראתו. אכן
אם כוונתו להמצוה יש לה גם הסגולה של שמירה. וכ"ז בישראל, אבל גוי שאינו במצוות, יתכן שמ"מ
יש לה הסגולה הזאת ואפשר גם לתת לו את המזוזה למטרה זו. וכן משמע שלא נזכר שאמר לו רבי
שיקבע המזוזה אלא ששלח לו לסגולה ושמירה, וראה להלן הערה 28. יצוין כי היפוכו של דבר מצינו
בשו"ת באר שבע, סי' לו: 'לפי שהע"א בודאי אינו מכין עם המזוזה רק משום שמירת הבית כאילו הוא
קמיע של הניית עצמו, שהרי הוא אינו מאמין ביחודו של הקדוש ברוך הוא, הלכך אמרו ועב"א נוטלה
בידו ויוצא'.

14. ראה גם פתח הדביר, או"ח ח"א סי' ב, דף יג ע"ג ד"ה אלא: '...דמרן החבי"ב... עוד בה דגם הרב הקדוש
מוהר"ח ן' עטר... הרי דלדעת הנהו רבוותא לא מהני טעמא דאיבה להתיר...!'

והפרשנים הקדומים, לא ציין מפורשות קיומו של איסור כזה! יתרה מזאת, ואדרבה: מעשה קדום מתקופת התנאים - 'מעשה רב' - מורה לכאורה את ההפך הגמור. הוא טופח על פני האוסרים, ומורה בעליל שאין כל איסור במסירת מזוזה לגוי. כך מובא בירושלמי (פאה פ"א ה"א):

ארטבון שלח לר' הקדוש חד מרגלי טבא אטימיטון. א"ל שלח לי מילה דטבא דכוותה, שלח ליה¹⁵ חד מזוזה. א"ל מה אנא שלחי לך מילה דלית לה טימי ואת שלחת לי מילה דטבא חד פולר. א"ל חפציך וחפצי לא ישוו בה, ולא עוד אלא דאת שלחית לי מילה דאנא מנטיר לה ואנא שלחי לך מילה דאת דמך לך והיא מנטרא לך דכתיב (משלי ו, כב) בהתהלך תנחה אותך¹⁶ וגו'.¹⁷

מפורש אם כן שרבי יהודה הנשיא שלח ביוזמתו מזוזה ל'ארטבון' (הגוי),¹⁸ הגם שהלה לא דרש אותה, ובוודאי לא איים על רבי, והרי ברור ופשוט שרבי יהודה הנשיא נהג כהלכה. נכון הוא שעל אתר נזעק ה'פני משה' (שם, ד ע"א) ומייד ציין ש'ארטבון' - שם יהודי חשוב אחד, שכן לאור האמור לעיל לא יעלה על הדעת שבגוי עסקין.¹⁹ ואולם קביעתו דחוקה

15. בשאלות דרב אחאי, פרשת עקב סי' קמה, במקום 'שלח ליה' - 'כתב ליה'. דייק הנצי"ב, שם, יט, כי 'נראה דבדיק כ' רבינו שכתב בשבילו מזוזה, דמזוזה שנכתבה סתם ע"ד לקבעה בפתח ישראל כמצוותה אסור לקבענה בדלת כותי, שהורדת המצוה היא ובזיון כבוד המזוזה... וכ"כ הרמ"א יו"ד סי' רצ"א בשם מהרי"ל, ואע"ג דעד שלא יקבע בדלת ישראל הוי הזמנה בעלמא, מ"מ הא פליגי בה אב"י ורבא ולאב"י הזמנה מילתא היא... (ועי' סנהדרין דק"ב דאחאב זכה שכיבד את התורה במה שלא מסרה למלך ארם, הרי דהורדת קדושה היא. ויש לדחות, דשם היה מקום לחוש שלא ינהגו בה כבוד ס"ת). מש"ה דייק רבינו שכתב ע"ד כך... (וכי"ב אי' ביר' סנהדרין פ"ג ה"ט, ספרים שזכת בהן אר"י אין מוציאין אותם לחו"ל, ר"נ בשם ר"א אם כתב ע"מ להוציא מוציא)...; ור' שד"ח, דברי חכמים סו"ס קלה, מה שהעיר עליו ר"ש הכהן מוילנא; ביאור חלופי - מעשי ולא הלכתי, ראה עלי תמר, שם: '...ל' שלכבוד המלך כתב מזוזה מיוחדת בדיו נאה ובקלף נאה ואותיות יפות ע"י סופר מומחה; וראה להלן הערה 19.

16. **תרגום:** ארטבון שלח לרבנו הקדוש מרגלית יקרה שאין לה ערך נקוב, ואמר לו: שלח לי דבר שערכו שווה לאבן זו. שלח לו ר' יהודה הנשיא מזוזה. אמר לו ארטבון: מה זאת? אני שלחתי לך דבר שאי אפשר להעריכו ואתה שלחת לי דבר ששוויו פולר אחד (מטבע קטן)! אמר לו ר' יהודה הנשיא: חפציך וחפצי אינם שווים לערכה (של המזוזה), ולא עוד אלא אתה שלחת לי דבר שאני צריך לשמורו, ואילו אני שלחתי לך דבר שאתה יכול לישון והיא משמרת אותך, דכתי' בהתהלך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך.

17. בשאלות דרב אחאי, שם, יש הוספה: 'מיד נכנס שד בביתו של ארטבון ולא היה לו אלא בת אחת ובאו כל הרופאים ולא הועילו לה. כיון שנטל ארטבון את המזוזה ושם לה על הפתח מיד ברחא אותה שדה ונטל רבינו הקדוש מרגלית לעצמו'. לתוספת זו עשויה להיות משמעות הלכתית, ראה נחל אשכול, א, עמ' 72 אות יג: '...מצאתי בשאלות (ואתחנן) [צ"ל: עקב] כך המעשה... א"כ הי' משום איבה לרפאותה והי' קדוש השם...!'

18. על כתיב השם ארטבון - ארדבן - ארדבאן 'בלשון סורי... בלשון פרסי; ראה ערוך השלם, ערך ארטבון. ור' שם, הצעת שי"ר להגיה בילקו"ש זכריה רמז תקעה: '...רבי ואנטונינוס וקרובן מלך פרסי' - ארטבון או ארדבן במקום 'קרבן'; ביקורת על הצעה זו, ר' ד' שפרבר, יונית ולטינית בספרות התנאים והאמוראים, עמ' מ.

19. עם זאת, פנ"מ אינו יחיד לסבור שמדובר ביהודי - ראה לדוגמה שו"ת משנה הלכות ח"ז סי' קצו. שם, בתשובה לתמיהה 'דאם יהודי חשוב היה דודאי קיים מצות מזוזה מעצמו, ולמה ליה לרבי לשלוח לו מזוזה, השיב - בעקבות גרסת השאלות (הנ"ל, הערה 15) - 'דהגם דארטבון הי"ל מזוזות, מ"מ היה ס"ל לרבינו הקדוש דיהיה אצלו חשבות מזוזה שכתבה רבינו הקדוש ושלה ליה, ואדרבה מי שמחייב במזוזות חשיבות גדולה היא אצלו שיהיה לו מזוזה מאיש קדוש, כידוע מתפילין ומזוזות של ר' משה פשעווארסקער וכיצא בו. ובלאו הכי כיון שארטבון שלח לו מרגליות גדולה למתנה בקש מרבינו

וקשה, ורוב ככל מבארי המעשה שעסקו בסוגיה - אם כפרשנות ואם כהלכה, אם על אתר ואם שלא על אתר, הן ראשונים והן אחרונים²⁰ - נימנו וגמרו וקבעו ברורות שבוודאי בגוי עסקינן.²¹ ואם את נפשך לשאול, איך יתיישבו הדברים זה עם זה - מעשה ארטבון מחד גיסא ופסיקת מהרי"ל-רמ"א מאידך גיסא - וכי מהרי"ל לא היה מודע לזו? לתמיהה זו ניתנו מענים שונים:²² (1) ארטבון היה אומנם גוי, אך מחסידי אומות העולם, ולאדם כזה מותר לתת מזוזה;²³ (2) מדובר היה במזוזה אשר מלכתחילה נכתבה כדי למוסרה לגוי;²⁴ (3) ידע רבי בארטבון שאינו עובד אלילים, ושסופו להתגייר;²⁵ (4) ידוע היה לרבי שארטבון

הקדוש שיתן לו מתנה, כיון שראה שארטבון מתגאה בכסף וזהב שלח לו חזרה מזוזה להראות לו שאין לו לבטוח ברוב עשרו ואדרבה יש עושר שמור לבעליו לרעתו אבל צריך הוא למזוזה שתשמרנו בבית עם כל הכסף שיש לו. אלא שהוסף והעיר: 'ואי קשיא הא קשיא דבשאלתות שם מסיק וז"ל, מיד נכנס שד בבתו של ארטבון... כיון שנטל ארטבון את המזוזה ושם לה על הפתח מיד ברחא אותה שדה... ואי ישראל חשוב היה האיך לא היו לו מזוזות על פתחו עד עכשיו'. על כך השיב בזהותו את ארטבון זה עם המוזכר ביומא (יא ע"א) - ראה להלן הערה 21, ולפי המשנה הלכות 'בגמרא דידן מפורש [!] דארטבון ישראל היה, ולפי"ז היה אפ"ל דלאחר המעשה שנטל ממנו הקסדור אלף זוז חדל מלקבוע מזוזות גם בפתחו, כי חשב כמו דמבואות דאבולי פטורות מן המזוזות מפני העכו"ם, הכ"נ פתח ביתו נמי פטור מן המזוזה, ולכן לא היה לו מזוזות על פתחו, ושלה לו רבנו הקדוש מזוזה כלומר דמזוזות פתחו מחויבות במזוזה אפה"כ, וארטבון לא רצה במזוזה לשיטתו דאינו חייב בה עד שנעשה לו נס בבתו דוקא שנכנס בה שד ושם המזוזה על הפתח ויצא השד וברח לו והראה לו רבינו הקדוש דהבית כן חייב במזוזה'. לדידו, גם מהרי"ל סבור שארטבון ישראל היה, עיי"ש; וראה רמ"ח מאזוז, אור תורה, תס-תסא (תשס"ו), עמ' רנט-רס.

20. ר' אבא מרי הירחי [מלוניל], מנחת קנאות: 'ארטבון מחסידי או"ה היה...'; עץ יוסף על ב"ר לה ד: 'ארטבין מלך פרס היה, והסתמך על ספר יוחסין מאמר ה: 'ויהי היום ואנשי פרס מרדו בקיסר שלהם, נקרא שמו ארטבן מלך פרס; כך הנצי"ב - העמק שאלה, שם; נחל אשכול, שם; שיירי כנסת הגדולה - טויו"ד ס' רצא אות ג; שו"ת גינת ורדים, או"ח כלל ב ס' כח; שאילת יעב"ץ, ח"ב סו"ס קכא; שו"ת חלקת יעקב, יו"ד ס' קנח; ערוה"ש, יו"ד ס' רצא ס"ג; שו"ת אגרו"מ, יו"ד ח"א ס' קפד; ערוך השלם, ערך ארטבון; עלי תמר, פאה, שם, שהאריך בדברי; שו"ת באר שבע, ס' לו; יד המלך, הל' תפילין ומזוזה וס"ת פ"ה הי"א; וראה רשי"ח קניבסקי, מסכת מזוזה - פרשה סדורה, סד-סה; הרב ראובן מרגליות, לחקר שמות וכינויים בתלמוד, עמ' ס; שו"ת דברות אליהו (אברז"ל), ח"י ס' יב.
21. לא מעט מהפרשנים והפוסקים הנ"ל בהערה 20 ביקשו לזהות את ארטבון מתוך השוואה לסוגיות שונות. כך עם זו שביומא יא ע"א: 'מעשה בארטבין אחד שהיה בודק מזוזות בשוק העליון של צפורי, ומצאו קסדור אחד ונטל ממנו אלף זוז...'; וכך עם זו שבע"ז י ע"ב - יא ע"א: 'אדרכן שמשיה לרב... כי שכיב אדרכן אמר רב נתפרדה חבילה'. בהתאם היו שגם ביקשו להגיה 'רב' במקום 'רבינו' בירושלמי (שם), ארטבן במקום אדרכן בע"ז ד ע"ב, ועוד.
22. ראה בית אהרן (מגיד), ח"ה עמ' קכח: ט' ביאורים ליישב שיטת מהרי"ל מן הקושיה במעשה רבי שמסר מזוזה לארטבון, למרות האיסור.
23. ר' אבא בר מרי הירחי, הנ"ל; וראה עלי תמר, שם: 'היה נוטה לדת ישראל'.
24. נצי"ב, העמק שאלה, שם. ור' להלן הערה 28 תמיהת האגרו"מ על היד שאול (נתנון) שהילך בדרך דומה.
25. שו"ת באר שבע, שם: 'רבינו הקדוש היה מכין לאחשובינהו לישראל בעיניו המאמינים ביחוד השם כדי להמשיך לבו להאמין ביחוד השם ויגיייר עצמו, ולכן שלח לו מזוזה שנזכר בה יחוד השם... דרבינו הקדוש ידע בארטבן דלא פלח לע"א...'; יד המלך, שם; רשי"ח קניבסקי, שם.

ינהג בה כבוד;²⁶ 5) הייתה זו נתינה משום איבה - לרפא את בתו, והיה בכך קידוש השם;²⁷ 6) שלא כיהודי, אין מניעה לתת לגוי מזוזה שייעשה בה שימוש כקמיע.²⁸ כל זה, כדי ליישב את דעת מהרי"ל ולהסיר ממנה את התמיהה. ואולם הלכה למעשה, בלא מעט מקרים הכריעו פוסקים להתיר מסירת מזוזה לגוי - למצער כאשר יש להניח שינהג בה כבוד, ומהם שאף ביקרו את מהרי"ל. כך, לדוגמה, בשו"ת שאילת יעב"ץ (סו"ס קכא) כתב ר"י עמדין:

ולא שאני חושש למ"ש בלקוטי מהרי"ל שאין רשאין למכור מזוזה לגוי אפי' שבקש אותה לכבוד ולשמירת מבצרו, והחמיר בדבר אפי' להכניס עצמו בסכנה בשביל כך להשיב פני המושל ריקם ולהוציאו בפחי נפש, כי זה כמה כתבתי לתמוה עליו שהפריז על המדה כל כך. ונעלם ממנו תלמוד ירושלמי ערוך גדולה מזו שרבי שלח לארטבן מזוזה (אף בלי ששאל אותה ממנו) תמורת דורון מרגלית שקבל ממנו, וארטבן ערל ה'. ואם אמנם ודאי יודע ה' רבי שינהוג בה כבוד, כמו שנהג כבוד ברבי, אכן הלא גם אותו ההגמון ששאל אותה מיהודי יפה כחו ממנו, שהרי בקש אותה לשמירת המבצר, ונדר לעשות לו חסד וטובה בשבילי, בודאי יותר מובטח ה' שינהוג בה כבוד ותפארת למשמרת בית האוצר, אבל לסתם נכרי ודאי יש לחוש שלא למסרה בידו וברשותו...

לדידו אפוא כאשר מדובר בגוי שפנה וביקש מזוזה, ויש להניח שינהג בה כבוד, מותר למסור לו מזוזה. לא כן מסירה ל'סתם נכרי', שם נכון להימנע. ברם, כאשר מדובר בגוי שאינו עובד אלילים, כאן התירו פוסקים למסור לו מזוזה, אף ללא חשש איבה. כך 'שיירי כנסת הגדולה' (טור יו"ד סי' רצא אות ג): 'אמר המאסף - נ"ל דכתב ע"א, לומר דאם אינו ע"א מותר'. וכך גם בשו"ת 'רב פעלים' (ח"ד יו"ד סי' כה):

"ל דנידון שלהם הוא רק בגוי עע"ז, אבל בנידון השאלה דאיירי בישמעאלים דאינם עע"ז, י"ל דשרי גם בלא איבה... יש להתיר בנידון השאלה דאיירי בישמעאלי...

לכל זה יש להוסיף את התייחסות ה'אגרות משה' (יו"ד ח"א סי' קפד) לשאלת תוקף האיסור. אחר שליבן ארוכות את הסוגיה, הסיק שלא זו בלבד שאין מדובר באיסור דאורייתא, אלא אפילו 'אין זה איסור ממש אף מדרבנן, אלא חומרא בעלמא שציווה מהרי"ל להחמיר... לחומרא בעלמא'. בשל כך סבור ה'אגרות משה' שיש להתיר מסירת מזוזה לגוי לא רק כאשר קיים חשש איבה ממשית, אלא 'יש להתיר אף בשביל חשש הפסד ממון לבד',²⁹ ובוודאי במקום של 'צורך גדול'. רבי לא חש לחומרא זו, משום

26. עלי תמר, שם.

27. נחל אשכול, שם.

28. ראה לעיל הערה 13, אך ראה שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"א סי' קפד: 'ומה שהבאת מספר יד שאול שלא כתב לשם מזוזה אלא לשם קמיע הוא טעות, שאסור לכתוב פסוקים בקמיע... ולא מובן כלל מה הרויח היד שאול בזה שר"ל שלא היתה כשרה, דלענין ביזוי גם כשאינה כשרה למזוזה אסור לבזות, דלא גרע מהלכות ואגדות שאסור לזורקן ולבזותן... והאיסור ליתן לעכו"ם הוא מחשש בזיון שאף בפסולין אסור...', ושם הילך בנתיב שונה.

29. היתר זה מוגבל על ידו רק למי ש'משכיר דירות לפרנסתו'. לעומת זאת אם 'אין פרנסתו מזה, אין להתיר כשליכא חשש איבה'.

שכנראה סבר שיש בכך 'צורך גדול', הגם שאותו 'צורך' לא התפרש בירושלמי שם. עוד הבהיר (שם) ה'אגרות משה' שחלילה אין להטעות את הגוי ולמסור לו מזוזה פסולה: פשוט שאסור... אסור לגנוב דעת הבריות, אפילו דעת נכרי, ואיפסק כן ברמב"ם ובש"ע, דהנכרי הא מבקש ממנו מזוזה לקבוע בפתח כמו שעושין ישראל והקב"ה שומרם שהוא רק במזוזה כשרה. ורבנו הקדוש ששלח לארטבן מזוזה... ברור שהיתה כשרה.³⁰

סוף דבר: מעשה ארטבון הוא 'ראיה גדולה שבידוע שהנכרי לא יבזה, מותר מדינא ליתן לו אף שיש לחוש לשמא ימות ויבזו הירושין'. מעין זה גם מסקנת שו"ת 'דברות אליהו' (אברז'ל, ח"י סי' יב), כי 'גוי שמבקש להניח תפילין באקראי שרי ליה אם עושה כן בשמירת נקיון וכבוד, וכן מזוזה וכדומה, כפי שעשה רבינו הקדוש לארטבן'.

סיכום

לאור כל האמור³¹ נראה שאם מדובר היה בהיענות לבקשה של מלכות בחריין לקבל מזוזה, נכון היה להיענות לבקשתה, וזאת בשל חמישה נימוקים עיקריים: (1) רי"ף, רמב"ם, רא"ש, טור ושלחן ערוך לא הורו כל איסור; (2) לפי ה'אגרות משה' האיסור שהובע - לראשונה - על ידי מהרי"ל אינו דאורייתא, אף לא דרבנן, אלא רק חומרא; (3) הרמ"א התיר משום איבה, ופוסקים ביארו שדי ב'צורך גדול' כדי להתיר; (4) המקבלים הם מוסלמים, ולדעת רוב הפוסקים הם אינם מוגדרים עובדי עבודה זרה, שלהם נאסרה מסירה; (5) חזקה על יחסי דיפלומטיה בילטרלית, שמדינות אינן מזלזלות ומבזות מתנות שמוענקות להן, אלא נוהגות בהן כבוד.³² כך אם מדובר היה בהיענות לפנייה של

30. לעומת זאת ראה ברכי יוסף, יו"ד סי' רפא אותיות ד-ה: 'למכור ס"ת לבני מקרא [כלומר: קראים] אף שמכבדין אותו - אם הוא כשר אסור, שמביא את השם לידי גניזה... למכור לבני מקרא ס"ת פסול שרי - הרדב"ז, בתשובותיו כ"י סימן אלף מ"ו. וכן הסכים הרב מהר"י זיין בתשובה, וכתב שם מעשה רב שבעה"ק ירושלים תובב"א בזמן הרב הגדול המג"ן בהסכמת כל הרבנים מכרו ס"ת פסול לבני מקרא, ודלא כהרב גנת ורדים כלל ב' סי' לא דאסר'. ור' שד"ח, דברי חכמים סו"ס קלה, השגת ר"ש הכהן מוילנא על הדברים: 'תמני שהרי יש בזה איסור גניבת דעת, וזה אסור אפלו לאינו יהודי גמור... ועוד דבכה"ג נראה דיש לחוש לאיבה טפי אם יתוודע לו שהיא פסולה יותר מאם לא היה מוכר לו כלל'.

31. ראה עוד רוח חיים (פלאג'י), יו"ד סי' רצא ס"ק ג; שו"ת זכר ישעיהו (יאללעש), סי' יז; מתת יה (שטראשון), פרשת נח, סי' לה; שדי חמד, דברי חכמים סי' קלה, ובמערכת האל"ף - כללים אותיות עא, קן; בית אהרן (מגיד), ח"ה עמ' קטז ואילך; שו"ת בית אבי, ח"ג יו"ד סי' קכ; בנין אב, ח"ב סי' נא, אות ד; ר"ש גינזבורג, מוריה ע-עא (תשל"ו), עמ' נד-נו; ר"ד ברדא, זכור לאברהם (תשנ"ו), עמ' תמח-תנג; רמ"ח מאוזז, אור תורה, תס-תסא (תשס"ו), עמ' רנד-רס; וראה שו"ת אהלי יעקב, רי"י יוטעס, שו"ת שכולו מוקדש לליבון שאלת מסירת ס"ת לנוכרי, אחר שהייתה גזרה מטעם המלכות לתת ס"ת לבית המשפט כדי להשביע בו את היהודים, ושם בס"ו, הובאה תשובת מהר"ץ חיות להתיר, דומיא דמזוזה שהתיר הבאר שבע.

32. בהקשר זה לא למותר לציין את שכתב עלי תמר, שם: 'בזמנינו שזכינו למדינת ישראל, מסר נשיא ישראל פרופסור חיים ויצמן ס"ת במתנה למר טרומן נשיא ארה"ב, כסמל יקר וכבוד, ונראה דשפיר דמי. ונ"ל ראיה ממגילה י"א ומסכת סופרים פ"א ומכילתא פרשת בא פ"ד שכתבו ס"ת לתלמי המלך, ולא היה קשה בעיניהם רק משום שלא היתה יכולה להתרגם כ"צ, או משום שהיו צריכים לשנות בה דברים, אבל עצם מסירת ס"ת לנוכרי לא היה רע בעיניהם, והיינו מה"ט משום שהיה הדבר לכבוד ולתפארת לתלמי המלך... ואכן ידוע שגדולי חכמי ישראל ברוסיא הקבילו פני הצאר בס"ת ונתנוהו לו במתנה'. תיעוד מצולם של פרופ' חיים ויצמן מעניק ספר תורה לנשיא הארי טרומן, ראה

הבחריינים, ואולם בנדון דנן לא היה מדובר בהיענות לבקשה אלא ביוזמה של בית הנשיא, ולכאורה לכך לא היה מקום.

אלא שביורור שערכתי עם בית הנשיא העלה שאליבא דאמת באירוע זה לא הייתה כל סיבה להימנע. התברר שהנוהג המקומי בממלכת בחרין הוא, שיצירות היודאיקה שמתקבלות בבית המלוכה מועברות לרשות הקהילה היהודית או למוזיאון המיועד לכך.³³ כך גם בנדון דנן: מלכתחילה היה ברור שכך ייעשה, והרי קיימא לן שבתי מלוכה מקיימים בקפידה את דברם.³⁴ זאת ועוד, כמקובל, גם במקרה זה בחירת המתנה נעשתה על דעת המקבלים, שהודו עליה מראש ושמחו על ההצעה, ואם כן בוודאי לא היה שום חשש ביזוי.

אמור מעתה: לא זו בלבד שלא הייתה מניעה להעניק את המזוזה, אלא אדרבה, יש מקום לראות במעשה זה קידוש השם: 'כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ד' לעבדו שכם אחד' (צפניה ג, ט).

הערה 33. תיעוד מקביל - השבת ספר תורה שנמסר לצאר הרוסי, ראה <https://catalog.archives.gov.il/chapter/us-recognition-of-the-state-of-israel/truman-and-weizmann>; וראה להלן https://www.nli.org.il/he/archives/NNL_ARCHIVE_AL997009637269105171/NLI

תמונת ספר התורה שקהילת בוברויסק מסרה בעבר לצאר הרוסי, מושב לנשיא יצחק בן צבי. 33. ראה <https://www.inn.co.il/news/450616>, תמונה של ג'ארד קושנר מעניק ספר תורה למלך בחרין, מסירה ייעודית עבור בית הכנסת של הקהילה היהודית שבבחרין.

34. ראה בבא בתרא ג ע"ב: '...מלכותא שאני, דלא הדרא ביה, דאמר שמואל, אי אמר מלכותא עקונא טורי, עקר טורי ולא הדר ביה'.